

ANKARA-RİYAD İLİŞKİLERİ: REKABETTEN ÇOKLU STRATEJİK ORTAKLIĞA

Doç. Dr. Rukiye TINAS
rukiye_tinas@hotmail.com
0000-0001-8096-6662

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi
Received: 03.06.2024

Kabul Tarihi
Accepted: 19.08.2024

ANKARA-RİYADH RELATIONS: FROM RIVALRY TO MULTI-STRATEGIC PARTNERSHIPS

ÖZ Bu makalede “Geçmişten günümüze Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri nasıl bir gelişim göstermiştir? sorusuna cevap aranmıştır. İkili ilişkilerin seyrinin hangi olayla(rla) değiştiği ve yeni seyrinin sonuçları ortaya konmaya çalışılmıştır. Öncelikle Amerika Birleşik Devletleri, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Arap Birliği’nin politikalarındaki değişim ve dönüşümler ile İran Devrimi gibi parametreler, 2000’li yıllar öncesi ikili ilişkilerdeki belirleyici rollerini vurgulamak amacıyla sunulmuştur. Ardından – 1980 askerî darbesinden sonra Avrupa’dan uzaklaşan Türkiye’nin Körfez ülkeleriyle ilişkileri geliştirmeye başladığından hareketle – 12 Eylül 1980 Askerî Rejimi döneminden Türkiye’nin iç siyasetteki istikrarsızlığının dış siyasete yansımalarıyla Ankara-Riyad ilişkilerinde durağanlığın söz konusu olduğu 1990’li yıllara kadarki dönem incelenmiştir. 2000’li yılların ele alındığı ikinci ana bölümde ise ikili ilişkilerdeki yakınlık derecesine göre belirlenmiş dört alt dönem –2002-2010, 2010-2016, 2017-2021 ve 2021 sonundan günümüze – analiz edilmiştir. Sonuç olarak, Türk-Suudi ilişkilerinin esas lokomotifinin hep ekonomi olduğu ortaya çıkmıştır. İki devletin ticaret rakamlarına bakıldığında ticaret hacminde istikrarın olduğu; tarafların, farklı alanlardaki potansiyellerinin birbirine sağlayacağı faydaların farkındalığıyla hareket ettikleri görülmüştür. 2000’lerin başından itibaren ikili ilişkiler tarafların birbirinin kırmızı çizgilerine basmadıklarında hep olumlu seyretmiş, ilişkiler başta ekonomi ve ticaret alanı olmak üzere, askerî, savunma ve bölgesel güvenlik gibi çoklu alanlarda olumlu gelişim göstermiştir. Kriz anlarında lider söylemleri sertleşse de taraflar, karşılıklı çıkarları gerektirdiği için belli bir süre birbirinden uzaklaşsalar bile yeniden birbirine dönmüşlerdir. 2021 yılı sonu itibarıyla ikili ilişkilere ilişkin gözlem bu yöndedir. Bu anlamda Ankara ve Riyad arasındaki köklü birliktelik bir çıkar evliliğine benzetilebilir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Suudi Arabistan, İkili İlişkiler, Körfez Ülkeleri, Stratejik Ortaklık

ABSTRACT The research question of this article is “How Turkish-Saudi relations have developed from the past to the present?”. The objective is to reveal the event(s) that changed the course of relations between Turkey and Saudi Arabia and the consequences of the new course on bilateral relations. Parameters such as changes and transformations in the policies of the United States, the Union of Soviet Socialist Republics, the Arab League and the Iranian Revolution were first presented to highlight their decisive role in bilateral relations before the 2000s. Then, the period from the military regime of September 12, 1980 – when Turkey moved away from Europe and began to develop relations with the Gulf countries – until the 1990s – when Ankara-Riyadh relations stagnated – was analyzed. In the second major section comprising the 2000s, four sub-periods – 2002-2010, 2010-2016, 2017-2021 and from the end of 2021 to today – determined according to the degree of proximity between Ankara and Riyadh were examined. Consequently, it turns out that the main driving force of Turkish-Saudi relations has always been the economy. We note stability in the volume of trade between the two States and that the parties act with awareness of the benefits that their potential provides them mutually in different areas. Since the early 2000s, bilateral relations have always remained positive when the parties do not cross the respective red lines, and relations have shown positive developments in many areas specially economy and trade, as well as military, defense and regional security areas. Even if the rhetoric of leaders becomes harsher in times of crisis, the parties come back to each other even if they distance themselves for a while because their mutual interests require it. This is the observation regarding bilateral relations at the end of 2021. In this sense, the deeply rooted relations between Ankara and Riyadh can be compared to a marriage of convenience.

Keywords: Turkey, Saudi Arabia, Bilateral relations, Gulf countries, Strategic partnership

GİRİŞ

Türk-Suud ilişkileri, Türkiye Cumhuriyeti (T.C.) ve Suudi Arabistan Krallığı devletlerinin kuruluşlarından çok daha eskilere dayanır. 1902 yılında kurulan Suudi Arabistan Krallığı'na 19. yüzyıl sonlarında kraliyet ailesi içerisindeki kavgaların önünü açmasıyla Osmanlı müdahalesi gerçekleşmiş ve bu devlet haritadan silinmiştir (Lacroix, 2016: 5-6). Mîsâk-ı Millî (1920) 1. maddesinde ve Lozan Antlaşması (1923) görüşmelerinde Osmanlı Devleti'nin Arap tebaasının mukadderatlarının doğrudan kendilerince tayin edilmesi savunulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşundan yaklaşık bir yıl sonra, 1924 yılında hilafet kurumunun kaldırılması kararının alınmasının ardından Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in kendisini halife ilan etmesi Türkiye'de bazı kesimler dâhil İslam dünyası tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye'nin Suudi Devleti'ni tanımasında, Şerif Hüseyin ile bu gerginliğin ve Suudilerle ortak düşmana karşı iş birliği yapma düşüncesinin etkili olduğu belirtilmiştir (Koç, 2022). 1926 yılında Mekke'de gerçekleşen Hicaz meseleleri kongresine – kendisini Hicaz Kralı ve Necid Sultanı ilan eden Abdülaziz İbn-i Suud'u, nam-ı diğer "çöllerin efendisi"ni (Destremeau, 2024) ilk olarak tanıyan devlet başkanı – Mustafa Kemal Atatürk, doğrudan ve resmî olarak katılmıştır. Aynı yıl Türkiye, Cidde'de maslahatgüzar düzeyinde bir diplomatik temsilcilik açmıştır. Türkiye, Suudi ailenin kurduğu Hicaz ve Necid Krallığı'nın siyasi bağımsızlığını ve ülkesel bütünlüğünü kabul ettiğini ortaya koyarken Suudi hükûmeti, Ankara'da bir sefaret tesis etme niyetini bildirmiştir. 1929 yılı geldiğinde ise Türk ve Suudi devletler 3 Ağustos günü bir dostluk anlaşması (Muhadenet Muahedesi) imzalamışlardır. Böylece iki devlet arası diplomatik ilişkilerin başlangıç tarihi 1929 yılı olarak tarihe geçmiştir. 1932 yılında Hicaz ve Necid krallıkları 22 Eylül günü Suudi Arabistan adı altında birleştirilmiştir. Türkiye, yeni Suudi devleti aynı yıl tanıyarak ilk tanıyan devlet olmuştur. Bu sayede bölgedeki İngiliz ve Fransız etkinliğini kısmen azaltabilmiştir. Aynı yıl gelecekte devletin kralı olacak olan Hicaz Umum Valisi ve Dışişleri Bakanı Faysal, Avrupa'ya ziyaretinin dönüşünde Türkiye'yi de ziyaret etmiştir. 1930'lu yılların sonlarında, İbn Suud, Suriye ile Hatay meselesinde Türkiye'ye tepki göstermesi için Arap milletlerinden baskı gördüğünü, Türkiye ile ilişkileri bozmak istemediğinden ona doğrudan tepki göstermediğini Cidde'deki İngiliz diplomata bildirmiştir (Koç, 2022).

Türk-Suudi ilişkilerinin temeline dair yukarıda sunulan bilgiler ışığında, bu makalede "Geçmişten günümüze Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri nasıl bir gelişim göstermiştir?" araştırma sorusuna cevap aranmaktadır. 2000'li yıllar öncesi ve sonrası olmak üzere iki ana bölümden oluşan bu çalışmada, iki devlet arasındaki ilişkilerin seyrinin hangi olayla/olaylarla değiştiği ve ikili ilişkilerin yeni seyrinin sonuçları ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşımla öncelikle 2000'li yıllar öncesinde ikili ilişkilerin temelindeki parametreler sunulmuştur. Böylece Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve Arap Birliği'nin politikalarındaki değişim ve dönüşümler ile İran Devrimi (1979) gibi faktörlerin ikili ilişkilerdeki belirleyiciliğine işaret edilmek istenmiştir. Ardından 12 Eylül 1980 askerî darbesinden sonra giderek Avrupa'dan uzaklaşan Türkiye'nin, Ortadoğu'yla özellikle de Körfez ülkeleriyle ilişkileri geliştirmeye başlamasından hareketle, 12 Eylül 1980 Askerî Rejimi döneminden Türkiye'nin iç siyasetteki istikrarsızlığının dış siyasete yansımalarıyla Ankara-Riyad ilişkilerinde durağanlığın söz konusu olduğu 1990'lı yıllara kadarki dönem ele alınmıştır. 2000'li yılların incelemeye tabi tutulduğu ikinci ana bölüm ise ikili ilişkilerdeki yakınlık derecesine veya ilişkilerdeki kriz anlarına göre belirlenmiş dört alt bölümden oluşmaktadır: 1) Arap Baharı Öncesi İkili İlişkiler: 2002-2010 2) Arap Baharı Sonrası İkili İlişkiler: 2010-2016 3) İkili İlişkilerde Soğuk Savaş ve Rekabet: 2017-2021 4) Türk-Suudi Çıkar Evliliği: 2021 Yılı Sonundan Günümüze.

2000'Lİ YILLAR ÖNCESİ TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİ

İkili İlişkilerin Temelindeki Parametreler

İkinci Dünya Savaşı'na kadar az gelişmiş bir ülke olan Suudi Arabistan, 1940'lı yıllardan itibaren petrol rezervlerinin işletilmeye başlanmasıyla kısa sürede bölgenin en zengin ülkesi hâline gelmiştir. Zenginleşme hikâyesinin başlangıç noktası 1932 yılında Bahreyn'deki petrol keşfidir. Bahreyn'de petrol bulunması üzerine Suudi Arabistan'da da petrol bulunabileceğine düşünen ABD, bir yıl sonra Suudi yönetimine petrol arama teklifinde bulunmuştur. Suudi Arabistan'ın bu teklifi kabulüyle Suudi Arabistan ve Standard Oil Company of California (SOCAL) 1933 yılında California Arabian Standard Oil Company'yi (CASOC) kurmuşlardır. Varılan anlaşmaya göre petrol üretimi ABD tarafından gerçekleştirilecek, kâr ise iki ülke arasında bölüşülecektir. Petrolün bulunması üzerine Suudi Arabistan'ın doğu şehri Dammam'da 1938 yılında düzenli üretim başlamıştır. 1944 yılında şirketin adı Arabian American Oil Company (ARAMCO) olarak değiştirilmiştir ve şirket üzerindeki Suudi imtiyazı artırılmıştır. Söz konusu Amerikan-Suudi iş birliğinin hemen ardından 1945 yılının Şubat ayında dönemin en güçlü iki adamı Amerikan Başkanı Franklin D. Roosevelt ve Kral İbn-i Suud bir araya gelmişlerdir. Başkan Roosevelt'i Yalta Konferansı'na taşıyan Amerikan donanmasının amiral gemisi Quincy, konferans bitiminde Mısır'ın Süveyş Kanalı'nın sularına demir atmıştır. Burada sırasıyla üç devlet başkanıyla – Kral Faruk (Mısır), Hailé Sélassié (Etiyopya) ve İbn-i Suud (Suudi Arabistan) – bir araya gelmişlerdir. Quincy gemisinde Amerikan ve Suudi devlet adamları, şekilsel olarak daha önceki Necid Paketi'ne benzer, yani sözlü olarak, fakat içerik bakımından tamamen farklı, bir anlaşmaya varmışlardır. 14 Şubat günü üzerinde uzlaşılan Quincy Paketi ile taraflar birbirlerine basit iki söz vermişlerdir: Petrole karşı askerî savunma (Redissi, 2007). İşte bu noktadan sonra artık iki devlet arasında bir müttefiklik söz konusu olmuştur.

Temelde bir Amerikan fikri olan Bağdat Paketi'nin (Treaty of Mutual Cooperation); SSCB'nin Ortadoğu bölgesine nüfuz etmesini engellemeye yönelik, başka bir deyişle Sovyet tehdidine karşı üye ülkeler arasında bir savunma iş birliğini geliştirmek amacıyla temelleri Türkiye ile Irak tarafından 24 Şubat 1955 tarihinde atılmıştır. Ardından sırayla Birleşik Krallık, Pakistan ve İran pakta dâhil olmuşlardır. ABD, pakt içerisinde tam üye olmak yerine gözlemci statüsünü tercih etmişlerdir. Bu durum da Batı karşıtı Arap devletleri grubunu güçlendirmiştir. Amerika'nın gözlemci statüsü tercihi Mısır'ı, Suudi Arabistan'ı ve Suriye'yi rahatsız etmemek ve bu devletlerle ilişkileri bozmak istememesiyle açıklanabilir. Suudi Arabistan özeline gelindiğinde ise Riyad'ın pakta karşı çıkışı başlı başına ABD'nin paktan geri durmasının nedenidir. Zira ABD'nin bölgedeki en önemli üslerinden biri Dahran'dadır. ABD'nin müttefiki İsrail de Washington'ın söz konusu tercihinde belirleyici rol oynamıştır. Nitekim bir yandan hiçbir Arap devleti bu ülkeyi tanımamaktadır. Diğer yandan paktın 5. maddesi ancak Arap Birliği üyesi olan veya taraflarca kesinlikle tanınan devletlerin pakta üye olabileceklerini belirtmektedir. Bu da İsrail'i tamamen oyun dışı bırakmak anlamına gelmektedir. Türkiye'nin ise pakt karşıtı grupta yer alan Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan ile ilişkileri gerginleşmiştir. Kısa süre sonra 6 Mart'ta, söz konusu üç ülke pakta karşı ortak bir bildiri yayımlayarak Arap dünyasının askerî, siyasi ve ekonomik yapısını kuvvetlendirecek bir anlaşma yapılmasına ve pakta katılmamaya karar verdiklerini bildirmişlerdir. Kral Suud, radikal bir Arap milliyetçisi olmasa da hanedanıyla ilgili nedenlerle Haşimilere ve pakta karşı durmuştur. Suriye'ye bakıldığında da ise bu ülke de temel politika olarak Türkiye'nin taraf olduğu bu pakta karşı mücadeleyi benimsemiştir. Söz konusu ülkeler askerî ve/veya savunma alanlarında ikili anlaşmalar imzalamışlardır. Pakta dâhil tek Arap ülkesi olan Irak, o zaman için

Birleşik Krallık ile en iyi münasebetleri olan ülkedir. Irak'ın dışında tek bir Arap ülkesinin pakta katılmaması, Cemal Abdülnasır'ın etkisi, İsrail tehdidinin öncelikli oluşu ve paktın İngilizlerin bölgedeki çıkarlarını sürdürme arzusuna hizmet etmesi nedenleriyle açıklanmaktadır (Bostancı, 2013). Kısacası, 1945 yılından itibaren gerilmeye başlayan Türk-Arap ilişkileri, bu paktla birlikte tamamen kopmuştur ve Türkiye'yi bölgede yabancılaştırmıştır. 1955 yılında Mısır'ın Doğu Bloku ülkesi Çekoslovakya ile silah yardımı öngören bir anlaşma imzalaması da Bağdat Pakti'nin başarısızlığının bir göstergesidir. Sovyet tehdidi, bölgenin en yakın komşu devletleri olan Türkiye ve Irak dışında hiçbir devletin meselesi olmamıştır. Pakt, uygulamada Batı'nın bölgedeki çıkarlarında çok büyük bir hasara yol açmış ve Arap ülkelerinin SSCB ile uyumunu hızlandırmıştır. Aynı zamanda radikal ideolojilerin gelişimini tetiklemiş ve Türkiye'nin imajını Araplar nazarında zedelemiştir. Birçok Arap rejimine göre Türkiye Batılı güçlerin uysal bir aracı olarak görülmüştür (Bostancı, 2013).

1958 yılında başlayan Kral Faysal döneminde petrol gelirleri, ülkenin gelişimi ve modernizasyonu için harcanmıştır. Bununla birlikte, ülke genelinde İslami kuralların tavizsiz şekilde uygulanmasına önem veren Kral, aynı zamanda tüm İslam coğrafyasında bunu sağlamaya çalışmıştır. Bu amaçla dünya genelinde çeşitli İslami kurum ve kuruluşlara destek vermiştir. İslami duyarlılığı nedeniyle 1960'lı yıllarda Ortadoğu'da esmeye başlayan sosyalist rüzgâra ve sosyalizmin hamisi durumundaki yönetimlere (örneğin Mısır'daki Cemal Abdülnasır yönetimi) karşı cephe almıştır. Aynı çerçevede Kral Faysal, dünya genelindeki İslami direniş örgütlerine mali ve lojistik destek sağlamıştır. Kral Faysal'ın iktidarı döneminde Suudi Arabistan, Arap-İsrail savaşlarına müdahil olmasa da Filistin davasına kayıtsız kalmayarak siyonizme karşı mücadele vermiştir. Suudi Arabistan yalnız İsrail'e karşı değil, bu devletin Amerikan ve İngiliz müttefiklerine karşı da cephe almıştır. Bunun tezahürü sosyalizme sıcak bakmalarına rağmen el-Fetih gibi Filistin direniş örgütlerinin desteklenmesidir. Suudi Devleti, Filistin davasının bir numaralı finansörü hâline gelmiştir. Hâl öyledir ki, Faysal döneminde Filistin sorunu tüm bölgesel ve ideolojik çekişmelerin üzerinde tutulmuştur. Yani halefleri ve seleflerinin aksine Kral Faysal, hem ülke hem de İslam çıkarları söz konusu olduğunda ABD ve İngiltere'ye karşı pozisyon almayı bilmiştir. Yeğeni tarafından öldürülmesinin ardından Kral Faysal'ın yerine kardeşi Halid geçse de gerçek güç Halid'e varis ilan edilen Fahd bin Abdülaziz'dedir. 1982 yılının Haziran ayında Fahd krallığı tamamen ele geçirmiştir. İç siyasette bir değişime gidilmezken dış siyasette önemli bir değişim meydana gelmiştir. Filistin davası güdülmeye devam edilse de ABD yanlısı tutum gitgide ağırlık kazanmıştır. ABD ve Suudi Arabistan ilişkilerinin olumlu gelişimine İran Devrimi (1979) ve SSCB'nin Afganistan'ı işgali (1979) gibi ortak çıkarları tehdit eden olaylar katkı sağlamışlardır. İran Şahı'nın devrilmesinden sonra bölgede ABD'nin en güvenilir müttefiki Suudi Arabistan olmuştur. Ancak Riyad özellikle İran Devrimi'ne karşı takındığı tavır nedeniyle İslam dünyası ile karşı karşıya gelmiştir. (Turan, 2002: 307-308)

Türk-Suudi ilişkilerinin temelinde yer alan yukarıdaki parametreler ve uluslararası konjonktür dolayısıyla Ankara ve Riyad, 1973 yılında Ticari, Ekonomik ve Teknik İş Birliği Anlaşması imzalasalar da 1970'li yılların sonlarına kadar ikili ilişkiler mesafeli kalmıştır. 12 Eylül 1980 askerî darbesinin ardından giderek Avrupa'dan uzaklaşan Türkiye Ortadoğu'yla özellikle de Körfez ülkeleriyle ilişkiler geliştirmeye başlayacaktır.

12 Eylül 1980 Askerî Rejimi Döneminden 1990'lı Yıllara İkili İlişkiler

12 Eylül Askerî Rejimi (1980-1983) ve ardından gelen Anavatan Partisi (ANAP) iktidarı dönemlerinde Türk-Suud ilişkilerinde ciddi bir hareketlenme meydana gelmiştir (Bostancı, 2016; 2017). 1980'li yıllar boyunca ikili ilişkilerdeki yakınlaşma sadece siyasi alanla sınırlı kalmamış, askerî ve ekonomik alanlarda da ortaya

çıkıştır. Yakınlaşmanın ilk işaretleri; ABD gibi Suudi Arabistan'ın askerî darbeye destek vermiş olması, hatta darbe lideri Kenan Evren'e 12 Eylül günü ilk tebrik mesajı çekenler arasında Kral Halid'in bulunması, Necmettin Erbakan liderliğindeki Milli Selamet Partisi'nin (MSP) kapatılmasına ve liderinin tutuklanmasına karşı çıkmaması gösterilmektedir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2018: 125). 12 Eylül'ün ardından başlayan siyasi yakınlaşmanın arkasında esasen ABD'nin hazırladığı Körfez güvenliğine ilişkin plan yatmaktadır. Körfez ülkeleri, Sovyet ve İran tehditleri ile karşı karşıya iken bu tehditlere karşı kendilerini koruyabilecekleri güçlü ve modern orduları yoktur. ABD, Moskova'nın ve Tahran'ın tepkilerini çekmemek için doğrudan bu eksikliği gidermeye yönelik bir girişimde bulunamayacağından, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization, NATO) aracılığıyla Türkiye bu noktada devreye girecektir. Türkiye'deki üslerin güçlendirilmelerinin ardından ABD ordusunun kullanımına açılacaktı, Türkiye de Körfez ülkelerinin ordularının eğitimi ve güçlendirilmesiyle ilgilenecekti. Böylelikle olası tepkilerin de önüne geçilmiş olunacaktı. Neticede 12 Eylül Askerî Rejimi döneminde (1980-1983) Türkiye ile Suudi Arabistan ve Kuveyt arasında yapılan görüşmelerin neticesinde üç alanda iş birliği anlaşmasına varılmıştır: askerî eğitim, askerî malzeme satımı ve ortak yatırım. Aynı şekilde, Cumhurbaşkanı Evren'in 21-24 Şubat 1984 tarihinde Suudi Arabistan'a yaptığı ziyareti vesilesiyle Askerî Eğitim, Öğretim, Geçici Görev Alanlarında Ortak İş Birliği Anlaşması imzalanmış, böylece askerî ve savunma alanlarında iki ülke arasındaki iş birliği artmıştır. Buna ek olarak iki ülkenin maliye bakanları da "Türk-Suudi Ortak Yatırım ve Ticaret Şirketi" için hükûmetlerin teşviklerinin sağlanması konusunda ilke anlaşmasına varmışlar, dönemin Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Başkanı Mehmet Yazar ve Suudi muhatapları 18 yatırım projesine, yatırım finansman şirketi kurulmasına, iki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılmasına ve inşaat sektörüne ilişkin görüşmeler yapmışlardır. 1984 yılının Eylül ayında Prens Abdullah bin Abdülaziz'in ve askerî heyetinin de Türkiye'ye ziyaretleri olmuştur. Riyad'ın ve Ankara'nın birlikte anılmalarına neden olan bir de Türk iç siyaseti mevzusu söz konusudur: 1982-1984 yılları arasında yurt dışında görevlendirilen Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin maaşlarının Bakanlar Kurulu Kararnamesi'yle 1963 yılında Mekke'de kurulan Rabitat-al Alem al-Islami (kısaca Rabita) örgütü tarafından ödendiği iddia edilmiştir. Cumhurbaşkanı Evren bu iddiayı yalanlasa da gazeteci Uğur Mumcu hem bunu hem de Rabita'nın ilgili dönemde Türkiye'de birçok dinî vakfın kurulmasına destek verdiğini ortaya çıkarmıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2018: 125-126).

Yönetimin yeniden sivilere devredildiği 1983 Genel Seçimi ile başlayan yeni dönemde Türkiye, önceki Ortadoğu politikasını sürdürmüştür. Seçimin ardından kurulan Turgut Özal liderliğindeki liberal, muhafazakâr ve milliyetçi ANAP Hükûmeti, Dışişleri Bakanlığı'na çok iyi Arapça bilen Hataylı Vahit Halefoğlu'nu getirmiştir. Fırat ve Kürkçüoğlu'na (2018: 127) göre, bu tercih, önceki dış politika anlayışının devam edeceğinin simgesel bir göstergesidir. Türkiye'de liberalizm rüzgârının estiği bu dönemde, Suudi Arabistan'ın Türk ekonomisindeki varlığı da artmıştır. Özal hükûmeti, 14 Aralık 1983'te güvenoyu alır almaz iki meseleye yoğunlaşmıştır: yabancıların Türkiye'de mülk edinmelerini sağlayan yasa ve özel finans kuruluşlarıyla ilgili 16 Aralık 1983 tarihli 83-7506 sayılı kararname (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2018: 127). Yabancıların, özelde Arap petrol zenginlerinin Türkiye'de mülk edinmelerini sağlayan yasa Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilse de Boğaziçi'nden mülk alımları çoktan yapılmıştı. Örneğin, 1982 yılında İstanbul Anadolu Yakası Küçüksu Mevkii'nde bulunan Sevda Tepesi, Kral Abdullah'a 27 milyon dolara satıldığı iddia edilmiştir. Koru arazisi Anayasa Mahkemesinin aldığı karar nedeniyle 28 yıl boyunca imara açılmamıştır. Özel finans kuruluşlarıyla ilgili kararname ise Suudi sermayesinin Türkiye'ye girerken kendisini yasaların sınırlayıcılığından koruyacak alt yapıyı oluşturmaktaydı. Bu sayede Türkiye'ye ilk defa bu

dönemde giren İslami bankacılık (Faysal Finans ve AlBaraka Türk) Suudi menşelidir. Bu finans kurumlarının ortaklarından bir bölümü Arap, diğer bölümü kardeşi Korkut Özal dâhil olmak üzere Başbakanın yakın çevresinde yer alan kişilerden oluşmaktadır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2018: 127). Cumhurbaşkanı Evren'in ziyaretini takiben 1985 yılı Mart ayında Başbakan Turgut Özal Suudi Arabistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir.

1980'li yıllardaki Türkiye ve Körfez (1981 yılında kurulan Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi, KİK) ülkeleri ilişkilerinin olumlu gelişimine paralel olarak Türkiye, İslam Konferansı Teşkilatı (İKT, 1969) – sonraki adıyla İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT, 2011) – içerisinde de daha aktif hâle gelmiştir. 1991 yılında SSCB'nin dağılması neticesinde iki kutuplu küresel sistemin sonunun gelmesi nedeniyle yeni dünya düzenine uygun dış politika geliştirmek gerekti. 1990'lı yıllarda Özal cumhurbaşkanlığında Başbakan Süleyman Demirel Körfez ülkeleri – Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan – turu kapsamında Suudi Arabistan'a bir ziyaret gerçekleştirecektir. 1990'lı yıllarda iç siyasetteki istikrarsızlığın dış siyasete yansması nedeniyle Ankara-Riyad ilişkilerinde durağanlık söz konusu olacaktır.

2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİ

2002 yılı Kasım ayında Türkiye'de iktidara gelen R. Tayyip Erdoğan liderliğindeki "muhafazakâr demokrat" siyasal kimlikli Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), "komşularla sıfır sorun" ilkesi temelinde şekillenmiş bir dış politika ortaya koymuştur. AK Parti iktidarı, Türkiye'yi Doğu-Batı arasında "köprü değil merkez ülke" kabul eden bir düşünceyle ve Soğuk Savaş sonrası "karşılıklı bağımlılık" ilkesinin geçerli olduğu yeni küresel sisteme bağlı olarak pro-aktif, çok boyutlu ve tamamlayıcı politikalar uygulama yoluna gitmiştir. Bu anlamda tarafları birbirinin alternatifi olarak kabul etmeyen bir anlayış benimsemiştir. Başka bir deyişle, AK Parti döneminde dış politikada ufkun genişletilmesi ve partner çeşitlendirme çabasıyla Balkanlar, Kafkasya/Orta Asya, Ortadoğu ve özede KİK ülkeleriyle yakın ilişki içerisine girilmiştir (Laraabee, 2011: 690). Dış politikadaki bu değişimi üç temel faktör açıklayabilir: Birinci faktör, yeni jeopolitik düzende Türkiye'nin güvenliği açısından ABD'ye bağımlılığını azaltmış olmasıdır. İkinci faktör, Batılı müttefikleri ABD ve Avrupa Birliği'nin (AB), zaman içerisinde Ankara'da yaratmış olduğu hayal kırıklıklarıdır. Artık Türkiye varoluşsal tehditlerinin, Batılı müttefiklerinin gözünden görmeyi bırakarak, bölgesel çıkarlarına uygun şekilde Batı'dan bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Bunu yaparken Batı, KİK ve İran ile ikili ilişkilerinde dengeyi gözetmiştir. Üçüncü faktör ise, İslami hassasiyetleri yüksek AK Parti seçmen tabanının kendisini Batı'dan çok Müslüman Arap coğrafyası ile tanımlamasıdır (Acar, 2023: 266; Oktav, 2016: 47-48). Hâliyle yeni dış politika anlayışıyla pazar alternatiflerinin çoğalması Türkiye'nin AB'ye bağımlılığını azaltmıştır.

Bu dönemde hemen hemen her yıl Türkiye ve Suudi Arabistan yöneticileri karşılıklı resmî ziyaretler gerçekleştirmişlerdir. Türkiye'nin Körfez ülkeleriyle ikili ilişkilerinin temel direkleri ekonomi ve güvenlik iken esas lokomotifini ekonomi oluşturmaktadır. Bu dönemde Ankara ve Riyad arasında ticaretin alt yapısını oluşturan ve gelişimini sağlayan anlaşmalar ve protokoller şunlardır: Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (2006), Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması (2007), Gümrük Konularında İş Birliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması (2012) ve Türkiye-Suudi Arabistan Karma Ekonomik Komisyon (KEK) XI. Dönem Protokolü.

Arap Baharı Öncesi İkili İlişkiler: 2002-2010

Birçok bölgesel sorunda, örneğin Irak'ın işgali (2003) meselesinde veya İran'ın bölge ülkelerinde (Irak, Suriye, Lübnan) artan askerî ve siyasi etkisini kırmak konusunda başta Türkiye ve Suudi Arabistan – ve BAE – benzer pozisyon benimsemişlerdir. Amerikan işgaliyle mezhepsel şiddetin arttığı ve yönetimin tehlikeli şekilde parçalandığı Irak'ta istikrarın tesis edilmesi, Türkiye ve KİK ülkelerinin ortak arzularıdır. ABD askerlerinin 2009 yılının ortasında Irak'tan çekilmelerinin ardından İran'ın bu ülkede iktidar boşluğunu olası doldurma çabası, Ankara ve KİK için endişe vericidir.

Türkiye ve Körfez ülkelerini bir araya getiren 28 Haziran 2004'teki İstanbul NATO Zirvesi'nde – amacı ikili bir temelde NATO ile partner Ortadoğu ülkeleri arasında güvenlik iş birliğini sağlamak olan – İstanbul İş Birliği Girişimi (İstanbul Cooperation Initiative, ICI) gerçekleştirilmiştir. Bu girişim kapsamında 30 Mayıs 2005 tarihinde Bahreyn'de KİK ülkeleri ile Türkiye, Ekonomik İş Birliği Çerçeve Anlaşması imzalamışlardır (GCC, t.y.). Buna ek olarak ileriki zamanlarda 2 Eylül 2008 tarihinde Türkiye ve KİK arasında stratejik diyalog mekanizması – Türkiye, KİK'in bu tür bir mekanizma kurduğu ilk ülkedir – tesis eden ekonomik, siyasi ve kültürel alanlardaki ikili ilişkilerin niteliğinin artmasına olanak sağlayan ve dışişleri bakanları düzeyinde düzenli bir diyalogun temelini atan bir Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.a).

Körfez ülkeleri ile giderek gelişen yakın ilişkilerin bir göstergesi de bir Suudi kralın en son ziyaretinden 40 yıl sonra 2006 yılında (Kral Abdullah) Türkiye'ye ziyaretidir. Kral Abdullah'ın ağustos ayında yaptığı bu ziyarette Ankara ve Riyad arasındaki ikili ilişkilerin çok boyutlu gelişmesine olanak sağlayacak yeni anlaşmalar ve protokoller imzalanmıştır. Taraflar, altı anlaşma; iki ülke dışişleri bakanlıkları arasında ikili siyasi istişarelere ilişkin bir protokol; Suudi Arabistan Krallığı Ulusal Belge ve Arşiv Merkezi ile Türkiye Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü arasında iş birliği protokolü; yatırımların teşvik ve karşılıklı korunması konusunda bir anlaşmanın ve iki ülkedeki maliye bakanlıkları arasında çift vergilendirmeyi önleme anlaşması ile ilgili bir Mutabakat Zaptı imzalamışlardır. Yine, iki ülkenin sağlık bakanlıkları arasında sağlık alanında iş birliği yapılmasına, ayrıca yolcu ve kargo taşımacılığı operasyonlarının düzenlenmesine yönelik de anlaşmaya varılmıştır (سیاسي / 2022, “العلاقات السعودية التركية.. تطور ونمو” وتعاون مشترك). Kral Abdullah'ın bir yıl sonraki Türkiye ziyareti vesilesiyle 9 Kasım'da Cumhurbaşkanı Gül, Kral'a Türk-Suudi iş birliğinin geliştirilmesindeki rolü nedeniyle Devlet Nişanı takdim etmiştir. 2010 yılı 12 Ocak günü geldiğinde Arap dünyasının Nobel Ödülü olarak kabul gören Kral Faysal Ödülü; Cidde'de, Kral Faysal Fonu Genel Sekreteri Dr. Abdullah al Uzeymin tarafından “(...) bu ödül siyasi ve idari başarı, aynı zamanda İslam dünyasında liderlik özellikleri nedeni ile verilmiştir.” sözleriyle – ilk defa bir Türk'e – Başbakan Erdoğan'a verilmiştir (“Başbakan Erdoğan'a Kral Faysal Ödülü”, 2010). Bu ödülün Başbakan Erdoğan'ın “Davos Fatih” ilan edilmesine neden olan 2009 Davos Zirvesi'nde İsrail Başkanı Şimon Peres'e (“One minute!”) çıkışının ardından geldiği hatırlanmalıdır.

1 Mart 2011 tarihinde Millî Savunma Bakanı Vecdi Gönül'ün ve beraberindeki heyetin Suudi Arabistan'a yaptığı ziyarette Suudi Savunma Bakan Yardımcısı Prens Halid bin Sultan bin Abdülaziz, Ankara'yı Riyad'ın stratejik ortağı olarak görmek istediğini belirttikten sonra “İki toplumu birbirine bağlayan kültürel unsurlar ve dinî bağlar bu ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Hepimizin harekete geçmesi ve bu unsurlardan faydalanması gerekiyor.” (“Suudi Arabistan'dan Stratejik Ortaklık Daveti”, 2011) demiştir. Paralel şekilde, 21 Mart'taki Cidde Ekonomik Forumu'nda “Küresel Liderler Diyalogu” konulu bir konuşma yapan Başbakan Erdoğan, Türkiye'nin ve Suudi Arabistan'ının bölgedeki iki önemli ülke olduklarını ve kalkınmaya katkı sağladıklarını ifade etmiştir. Ortadoğu'nun barış ve istikrarının, özellikle İKT, Arap Birliği ve

KİK aracılığıyla son dönemde örnek iş birliği gösterecek noktaya geldiğini eklemiştir. Erdoğan'ın; Türkiye'de, belli çevrelerin Batılı olmayan yatırımları "dışladığı" bir dönemin yaşanmasından bahsetmesi, belki de konuşmasındaki en önemli pasajdır (Tinas, 2013: 385). Bu vesileyle Başbakan Erdoğan bir yıl önceki talebini yinelemiş; Suudi Arabistan'dan, Türkiye ile vizelerin karşılıklı olarak kaldırılmasını talep etmiştir.

AK Parti'nin iktidara geldiği 2002 yılında Türk- Suudi ticaret hacmi 1,49 milyar dolar iken ikili ilişkilerin 2006 yılı itibarıyla imzalanan anlaşmalar sayesinde olumlu seyirlerinin ticari rakamlara yansımaları Tablo 1'deki gibidir (milyon dolar).

Tablo 1: 2007-2010 Türkiye-Suudi Arabistan Ticaret Rakamları

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2007	1.486	2.439	3.925
2008	2.197	3.322	5.519
2009	1.605	1.526	3.131
2010	2.219	2.440	4.659

Kaynak: TÜİK akt. T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.b)

Türk yöneticilerine göre ekonomik ilişkilerin 2009 yılında 2008 yılına göre kötüleşmesi iki faktörle açıklanabilir: Birincisi, küresel ekonomik krizin etkisi, ikincisi ise demir-çelik ihracatının azalmasına ve petrol fiyatlarının düşmesine neden olan girişimcilik projelerinin tamamlanmış olmasıdır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.b) KİK ülkeleri ile serbest ticaret anlaşmasının imzalanmasına başlıca engel, ucuz Türk çelik ve demir ürünlerinin KİK pazarlarına akmasını önlemektir. Kısacası, yaklaşık on yıllık dönemde Ankara-Riyad arasındaki ticaret hacmi dokuz kat artmıştır. Paralel şekilde, KİK ülkelerinin Türkiye'deki yatırımları da üç kat artmıştır: 2000 yılında 2 milyar dolarlık yatırım söz konusu iken 2011 yılında 6,5 milyar dolarlık bir KİK yatırımı söz konusudur. BAE (birinci sırada) ve Suudi Arabistan (ikinci sırada) Türkiye'nin KİK ülkeleri arasındaki en büyük ekonomik partnerleridir.

Yukarıda anlatılanlara ek olarak Ankara'nın KİK/Riyad ile ilişkilerinin seyrini etkileyen faktörlerden birinin, İran'ın bölgesel emellerinin olduğunun tekrar altı çizilmelidir. Başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkeleri, Türkiye'yi İran'ın bölgede artan gücünü dengeleyebilecek potansiyel bir dengeleyici güç olarak görsele de Ankara'nın İran karşıtı açık bir koalisyona katılması mümkün değildir. Çünkü Ankara'nın Tahran ile ilişkilerini dengede tutmasının ekonomik ve siyasi/güvenlik gerekçeleri mevcuttur: Öncelikle Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacının yaklaşık yüzde 20'sini sağlayan İran'a bir doğalgaz bağımlılığı vardır. Hatta İran-Türkiye ekonomik ilişkilerinin en önemli unsuru doğalgazdır. Bu dönemde, tüm bölge ülkeleriyle olduğu gibi Türkiye, İran ile ticari ilişkileri geliştirecek alt yapıyı oluşturmuştur; 2002 yılında 1.255 milyon dolar olan ticaret hacmi 2011 yılı sonunda 16.052 milyon dolara çıkmıştır (akt. Yeşilyurt, 2013: 459). Ankara, Tahran ile ticari ilişkilerinin iyileştirilmesine olumsuz etki edecek ve ABD öncülüğünde İran'a uygulanacak BM yaptırımlarına da karşı çıkmıştır. Ayrıca bir Kürdistan idealini taşıyan ayrılıkçı terör örgütleri PKK/KCK ve İran/Irak uzantısı PEJAK tehditlerine karşı iki devlet ortak duruş sergilemektedir ve mücadele verdikleri de hesaba katılmalıdır. Öte yandan, Türkiye'nin İran'la diplomatik ilişkileri istikrarlı bir şekilde sürdürmesinin uzun vadede KİK ülkeleri ile İran arasındaki diyalogun sürdürülmesine olumlu etkisi KİK ülkelerinin Türkiye-İran yakınlaşmasını sorunlaştırmamalarını açıklayan nedenlerden biridir. NATO üyesi Türkiye'nin İran'la ilişkilerini geliştirme konusunda sınırlı kapasiteye sahip olması da taraflarca göz ardı edilmemektedir. Bu

anlamda 2012 yılında Malatya'nın Kürecik ilçesinde NATO tarafından balistik füze saldırılarına karşı uyarı radarı olarak kullanılmak üzere Kürecik Radar Üssü'nün kurulması KİK ülkelerini rahatlatırken olası bir savaş durumunda İsrail'i füze saldırılarından korumaya hizmet edeceğini düşünen İran'da endişe yaratmıştır.

Son olarak, bu dönemde Türkiye ve Suudi Arabistan – ve beraberinde BAE – sadece ekonomik ve ticari alanda değil, askerî ve savunma alanında da iş birliğini geliştirmişlerdir. Cumhurbaşkanı Gül'ün 2009 yılı Şubat ayında Suudi Arabistan ziyareti vesilesiyle iki devletin askerî ve savunma alanındaki iş birlikleri ortaya çıkmıştır. Şöyle ki Suudi kara kuvvetlerinin el-Harc tesislerindeki "M113" adlı zırhlı araçların modernizasyonu, 2004 yılı Ağustos ayından beri Nurol Holding'e bağlı FNNS Savunma Sistemleri A.Ş. tarafından gerçekleştiriliyordu. 2010, 2011 ve 2013 yıllarında olmak üzere Ankara ve Riyad üç askerî iş birliği anlaşması imzalamışlardır. Bu anlaşmalar; askerî personelin ortak eğitiminin, ortak silah üretiminin ve teknoloji paylaşımının sağlanmasını içermektedir. 2012 yılında Suudi Arabistan ve BAE, Türk savunma sanayisinin ilk on müşterisi arasında yer almaktadırlar. İki ülkenin Türkiye'den silah ithalat değerinin 100 milyon dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Arap Baharı Sonrası İkili İlişkiler: 2010-2016

2010 yılı Aralık ayında başlayan Arap Baharı başta Suudi Arabistan olmak üzere Türkiye'nin KİK ülkeleri ile ilişkileri açısından bir dönüm noktasıdır. 2010-2016 yılları arası dönemde Türkiye'nin Suudi Arabistan – ve BAE – ile ilişkilerinde ciddi bir soğuma meydana gelecektir. Bir yandan karşılıklı tehdit algıları yer alırken diğer yandan yoğun jeopolitik ve ideolojik rekabet söz konusudur. Ankara-Riyad/Abu Dabi ikilisinin Arap devrimlerine yaklaşımlarındaki farklılıklar başlangıçta ikili ilişkilerin bozulmasına yol açmamıştır. Burada Mısır örneğinde ABD'nin halktan yana tavır takınıp Hüsnü Mübarek'in devrilmesini desteklemesinin Riyad kraliyet yönetimini rahatsız ettiği, Batı'ya karşı güvensizliğini daha da güçlendirdiği belirtilmelidir (Acar, 2018: 155). Riyad'ın Ankara ile ilişkilerini geliştirme yönündeki motivasyon kaynaklarından bir diğeri Tunus'ta başlayan Yasemin Devrimi'nin bölgede yarattığı domino etkisiyle Bahreyn ve Yemen'de Şiiilerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde yaşanan kitlesel protestolarda İran'ın üstlenmiş olduğu roldür. Burada da Riyad, Tahran'ın kendi dinî-siyasi ideolojisini bölgeye ve dünyaya ihraç etmesi kaygısını taşımaktadır. Yani genel manada hem Türkiye hem de Sünni KİK ülkeleri Levant bölgesindeki Şii Hilali'ni oluşturan coğrafyada Irak, Lübnan ve Suriye'deki İran'ın hegemonik emellerini kontrol altına almayı istemektedirler. Ankara-Riyad ikilisinin, İran'ın çok eski müttefiki Beşşar Esad rejiminin bir an önce devrilmesinden yana olmaları bu anlayışlardır. Fakat Ankara ve Riyad'ın bunu sağlamaya yönelik yöntemleri farklıdır: İlki, Esad rejimine karşı Suriye Ulusal Konseyi ile birlikte savaş açan El-Kaide'nin Suriye uzantısı olan El-Nusra Cephesi gibi radikal grupların iktidara gelme olasılığı nedeniyle oldukça temkinli davranırken ikincisi, cihatçıları İran'a ve İran'ın Arap Şii müttefiklerine karşı kullanılabilecek etkili bir araç olarak gördüğünden bunlara hem para hem de silah yardımıyla bulunmaktan kaçınmamıştır. Esad sonrası, yönetimin cihatçıların eline olası geçişi Ankara'da kaygı yaratsa da asıl mesele Esad rejiminin Kürt ayrılıkçı hareketini (PKK ve Suriye uzantısı PYD/YPG) provoke etmesidir. Kısacası, ortak ve özel siyasi kaygıları nedeniyle Ankara ve Riyad yakınlaşmasını sağlayan Suriye krizi, "bölgesel güvenlik" meselesini Ankara-KİK ve Ankara-Riyad ilişkilerinin odağına taşımıştır (Oktav, 2013: 76-77). Suriye krizinde Ankara-Riyad/AbuDabi ikilisi, çeşitli Esad karşıtı güçlere destek vermişler ve IŞİD'e (DAEŞ) karşı terörle mücadele kampanyalarını koordine etmişlerdir. Suudilerin Yemen meselesine gelince Ankara, operasyonun başlamasından birkaç gün sonra Suudi müdahalesine desteğini genişletmiştir. Türk Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Türkiye'nin Suudi liderliğindeki operasyona

lojistik destek ve istihbarat desteği verebileceğini söylerken siyasi çözümden yana olduğunu da eklemiştir (Jabbour, 2022: 9).

Arap Baharı sürecinde Türkiye; başta Tunus, Libya, Mısır ve Suriye olmak üzere yönetimlere karşı ayaklanmaların gerçekleştiği ülkelerde yönetimlerden yana taraf olmamış, halklardan yana tavır almıştır (Tinas, 2012). Bu açıdan Ankara, devrimden yana pozisyon sergilerken Suudi Arabistan (ve BAE), kendi ülkelerinde devrimlerin yaratabileceği olası benzeri yansımaları hesaba katarak statükodan yana (Acar, 2018: 156) olmuşlardır. Mısır'daki halk ayaklanmaları ve sonucunda Hüsnü Mübarek yönetiminin devrilmesinin ardından gerçekleştirilen seçimlerin neticesinde Müslüman Kardeşler'in (İhvan-ı Müslimin, kısaca İhvan) siyaset arenasındaki temsilcisi olan Muhammed Mursi (1951-2019) liderliğindeki Özgürlük ve Adalet Partisi iktidara gelmiştir. 2013 yılı Temmuz ayı geldiğinde Abdülfettah el-Sisi yönetimindeki askerî darbenin sonucunda Cumhurbaşkanı Mursi devrilmiştir. Buna karşılık Türk yönetimi "darbe karşıtı, seçilmişlerden yana olmak" prensibini benimsiyor olmak gerekçesiyle seçilmiş yönetimden yana tavır koymuştur. Başbakan Erdoğan çeşitli biçimlerde bu desteğini sergilemiştir. Türk hükümetinin bu gerekçesine karşılık Batılı analistler ve Suudi Arabistan güdümündeki KİK ülkeleri, Türk yönetiminin siyasal İslam'ı desteklediğini; bu sebeple de Türkiye'nin İhvandan yana tavır koyduğunu iddia etmişlerdir. Diğer bir iddia ise bir soruyla ortaya konmuştur: Acaba Türkiye tarafından bir İhvan desteği mi yoksa Selefizm düşmanlığı mı söz konusudur? Yani yukarıda belirtildiği gibi Türkiye ve Suudi Arabistan/BAE'nin arası ideolojik nedenlerle bozulmuştur. Ankara ve eşsiz KİK müttefiki Doha'nın darbe ile Mısır'ı terk etmek zorunda kalan İhvan üyelerini ülkelerinde misafir etmiş olmalarını da bu iddialarına delil olarak da göstermişlerdir. 7 Mart 2014 tarihinde İhvan hareketinin, Suudi Devleti'nin terör örgütleri listesine girdiği hesaba katıldığında, söz konusu Türk – ve Katar – desteğinin Riyad tarafından ne şekilde yorumlanabileceği tahmin edilebilir. Hatta Suudi yöneticiler 2013-2014 yıllarında Sünni İslamcı tehdidin İran'dan daha tehlikeli olduğunu bile ifade etmişlerdir. Esasen Riyad'ın Siyasal İslam ideolojisi veya onun temsilcisi İhvana karşı düşmanlığı 1990'lı yıllarda ortaya çıkmıştır. 1990'li yıllardan önceki otuz yıl boyunca iki tarafın yani Suudilerin ve İslamcılarının müttefik oldukları söylenebilir (Telci ve Rakipoğlu, 2018). İki ülke arasındaki ilişkiler, Körfez Savaşı döneminde bozulmuştur. 2000'li yılların ortalarından itibaren Suudi Devleti, İhvan'ın Seyyid Kutub gibi en radikal yazarlarının kitaplarını kütüphanelerden atmamak için gerekli tedbirleri almıştır. Riyad şehrinin başlıca İslami üniversitesine öğrenci alımında aday öğrencilere İhvan ve çeşitli siyasi meseleler hakkında görüşlerinin sorulduğu iddia edilmiştir. Riyad, 2012 yılı sonrasında İhvan ve genel manada Siyasal İslam'ı, Körfez monarşilerine karşı tehdit olarak algılayarak gerçek bir savaş açmıştır. Bu açıdan protesto hareketlerinin ardından Tunus'ta (Raşid Gannuşi liderliğindeki Nahda Hareketi) ve Mısır'da (Özgürlük ve Adalet Partisi) Siyasal İslam kimlikli siyasi partilerin ülkelerindeki seçimlerden galip çıkmış olmaları Suudi yönetime soğuk düş etkisi yaratmıştır. Riyad'ın Cumhurbaşkanı Mursi'nin darbe yoluyla devrilmesinde tartışılmaz bir rol oynadığı iddia edilmiştir (Lacroix, 2015: 50).

AK Parti adayı Erdoğan'ın, 2014 yılında cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra, 2015 yılı Ocak ayında Kral Selman bin Abdülaziz el-Suud'un yönetime gelmesiyle Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri yeni bir ilerleme kaydetmiştir. Öyle ki iki ülke, 2015-2016 yıllarını kapsayan dönemde devlet liderleri Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Kral Selman'ı buluşturan toplam beş zirve gerçekleştirmiştir. Kral Selman yönetiminin birinci yılında gerçekleşen zirveler, iki devletin "Stratejik İş Birliği Konseyi" kurulması için anlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Ayrıca, iki devletin askerî ve savunma alanında önemli iş birlikleri de söz konusudur: ASELSAN Suudi Arabistan'la savunma elektroniği alanında iş birliğini artırmak üzere Temmuz 2015'te Kral

Abdülaziz Bilim ve Teknoloji Kenti ve TAQNIA DST ile mutabakat zaptı imzalamıştır. ASELSAN'ın ürünlerinin Suudi Arabistan'daki ilgili birimlerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeyde olduğu kanaatine varılmasının ardından 2016 yılında, TAQNIA DST ile ASELSAN arasında iş birliği anlaşması imzalanmıştır. ASELSAN ile TAQNIA DST ortaklığında kurulan "Suudi Savunma Elektronik Şirketi" (Saudi Defense Electronics Company, SADEC), Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki önemli iş birliklerindedir. Ayrıca, 2016 yılında iki ülke dört ortak tatbikat düzenlemiştir (Geldi, 2022). Daha önce belirtildiği gibi, iki ülke de IŞİD'le mücadeleye yönelik uluslararası koalisyon katıldıklarından ve Türkiye, krallığın 2015 yılı Aralık ayında kurulduğunu duyurduğu ve 41 ülkeyi kapsayan Terörizme Karşı İslam İttifakı'nın bir üyesi olduğundan, iki ülke terörle mücadelede ortak çaba göstermektedir. Daha önce Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığı döneminde önceki krala, Kral Abdullah'a takdim edildiği gibi, 12 Nisan 2016 tarihinde de Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'nin en yüksek nişanı olan Devlet Nişanı'nı "iki ülke ilişkilerinin ve dostluk bağlarının güçlenmesine yönelik gösterilen çabaların, en üst düzeyde takdir edilmesinin bir sembolü olarak" Kral Selman'a takdim etmiştir (TCBB, 2016). İki gün sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Kral Selman, İstanbul'da Suudi-Türk Koordinasyon Konseyi'nin oluşturulmasına öncülük etmişlerdir. Konseyin ilk toplantısı da iki ülke dışişleri bakanlarının katılımlarıyla iki devlet arasında karşılıklı iş birliğini çoklu alanlarda (siyaset ve diplomasi, ekonomi ve ticaret, bankacılık ve finans, deniz navigasyonu, sanayi, enerji, tarım, kültür, teknoloji, askerî alan, savunma sanayisi, güvenlik ve medya) geliştirmek amacıyla 8 Şubat 2017 tarihinde Ankara'da yapılmıştır. Liderler, ortak çıkarlara ulaşabilmek bakımından ikili ilişkileri geliştirmenin önemini vurgulamışlardır (العلاقات / سياسي 2022, "السعودية التركية.. تطور ونمو" وتعاون مشترك).

Suudi Arabistan'ın 15 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye'de gerçekleşen darbe girişimine yönelik tutumunun ne olduğu merak edildiğinde; resmî tutum, darbeyi reddeden ve başarısızlığını memnuniyetle karşılayan Dışişleri Bakanlığı ve Kraliyet Sarayı'nın yansıttığı tutum iken yönlendirme altındaki medya, Türk halkının darbe girişimine karşı oynadığı koruma rolüne odaklanmış, darbenin başarısızlığını açıklamada pozitif değerler kullanmıştır. Ancak Suudi Al-Arabiya kanalı darbeyi desteklemek amaçlı dezenformasyona başvurmuştur. Öte yandan, Başbakan Yardımcısı ve aynı zamanda Savunma Bakanı Veliht Prens Muhammed bin Selman'ın (Mbs), BAE Veliht Prensi Muhammed bin Zayed ile olan özel ilişkilerini kullanarak Türkiye'deki darbe girişimini şahsen desteklediğini bildiren raporların olduğu da ileri sürülmüştür (Al-Turk, 2020: 70).

2011-2016 yıllarını kapsayan dönem olaylarının Türk-Suudi ilişkilerinin ticaret hacmine yansımaları Tablo 2'de gösterilmiştir (milyon dolar).

Tablo 2: 2010-2016 Türkiye-Suudi Arabistan Ticaret Rakamları

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2011	2.763.476	2.001.529	4.765.005
2012	3.676.612	2.171.043	5.847.655
2013	3.191.482	2.014.870	5.206.352
2014	3.047.134	2.343.144	5.390.278
2015	3.472.514	2.117.220	5.589.734
2016	3.172.000	1.835.000	5.007.000

Kaynak: TÜİK akt. T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.b)

Tablo 1, Tablo 2 ile karşılaştırıldığında 2016 yılında kadar iki ülkenin ticaret hacminde önemli bir düşüşün olmadığı, söz konusu yılda özellikle Türkiye'nin Suudi Arabistan'dan ithalatında önceki yıllara göre yüzde 13,4'lük bir gerilemenin olduğu görülür.

İkili İlişkilerde Soğuk Savaş ve Rekabet Dönemi: 2017-2021

2017-2021 yılları arasını kapsayan dönemde, Ankara-Riyad arasında çetin bir rekabet ortaya yaşanacaktır. Soğuk savaş olarak da nitelendirilebilecek bu dönemde iki kriz meydana gelmiştir: 2017'de ortaya çıkan Körfez diplomatik krizinde Türkiye'nin Katar'a destek vermesi ve 2 Ekim 2018 tarihinde Riyad'ın İstanbul Başkonsolosluğunda gerçekleşen Suudi muhalif gazeteci Cemal Kaşıkçı cinayeti.

Arap Dörtlüsü, terörizmi desteklediği ve İhvanla bağları olduğu gerekçesiyle 2017 yılı Haziran ayı itibarıyla Katar'a kara, hava ve deniz ablukası uygulamıştır. Doha, suçlamaları reddederek ablukanın egemenliğini ve bağımsız karar alma mekanizmasını baltalamaya yönelik bir girişim olduğunu ifade etmiştir. Bu kapsamda Suudi Arabistan ve BAE, Katar'ın önünü ekonomik olarak kesmek için bölgesel bir ittifaka öncülük ederlerken Türkiye Katar'ı desteklemiş ve Doha'daki askerî üssüne (El-Rayyan Üssü) asker ve malzeme göndermiştir. Türkiye ile Katar arasında yoğunlaşan ilişkiler, Suudi Arabistan'da ve BAE'de Türkiye'nin bölgesel emellerine ilişkin tehdit algılamalarının artmasına katkıda bulunmuştur. Velihaht Prens MbS'nin Türkiye'yi İran ve katı İslamcı gruplarla birlikte bir "şer üçgeni"nin parçası olarak tanımladığı iddia edilirken, BAE Dışişleri Bakanı, Türkiye'yi İran'a benzeterek bu iki devleti sömürgeci yanlılarla suçlamıştır (Jabbour, 2022: 10).

Dönemin ikinci kriz meselesine gelince, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın cinayetten Velihaht Prens MbS'nin sorumlu olduğunu ima eden söylemi ve cinayetle ilgili olarak MbS'nin 20'ye yakın yardımcısının Türkiye'de giyaben yargılanmaları, devletler arası ilişkilere ciddi bir darbe indirmiştir. Kaşıkçı cinayetinin ardından Velihaht Prens MbS, "Selman bin Abdülaziz adında bir kral, Muhammed bin Selman adında bir velihaht prens ve Türkiye'de Erdoğan adında bir cumhurbaşkanı olduğu sürece bölünemeyecekler." (akt. Başkan, 2019: 86) dese de aslında Türkiye ile Suudi Arabistan arasında var olan uçurum giderek derinleşmekteydi: Riyad'ın, 2018 yılı Mayıs ayında YPG ile iletişim kurduğunu ve hatta üç ay sonra YPG kontrolündeki Suriye'nin kuzeydoğusunda kullanılmak üzere ABD'ye 100 milyon dolar yardım sözü verdiği iddia edilmiştir (Başkan, 2019: 86).

Burada bahsi geçen iki krize ek olarak Muammer Kaddafi rejiminin yıkılmasının ardından ortaya çıkan ve Ankara ile Riyad/Abu Dabi ikilisinin farklı pozisyonlar benimsedikleri Libya krizine de yer vermek yerinde olacaktır. Türkiye ve Katar gibi birkaç devlet, BM dâhil uluslararası kamuoyunun meşru kabul ettiği Feyyaz Sarraj başkanlığındaki Ulusal Mutabakat Hükûmeti'ni (UMH) desteklerken bahsi geçen ikili – ve Mısır, Fransa, Rusya gibi bölgesel ve küresel güçler – Halife B. Hafter'e her türlü desteği sağlamışlardır (Ataman ve Karaduman, 2020). 2020 yılı Kasım ayında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın davetiyle, Sarraj, bir heyet ile Türkiye'ye resmî bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret vesilesiyle yapılan görüşmelerde, hem Libya krizine çözüm bulma çabasına girilmiş hem de ikili ilişkiler masaya yatırılmıştır. İstanbul'da gerçekleşen bu görüşmelerin neticesinde iki ülke arasındaki güvenlik ve askerî iş birliğinin hukuki zeminini oluşturmak amacıyla "Güvenlik ve Askerî İş Birliği Mutabakat Muhtırası" ve iki ülkenin uluslararası hukuktan kaynaklanan haklarının muhafazasını hedefleyen "Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası" imzalanmıştır (T.C. İletişim Başkanlığı, 2020). Güvenlik ve Askerî İşbirliği Mutabakat Muhtırası uyarınca UMH'nin askerî destek talebine yanıt olarak 2 Ocak 2020 tarihinde bir yıl süreyle Türk

askerinin Libya'ya gönderilmesini öngören tezkere TBMM'de kabul edilmiştir. Tezkerenin Türk Meclisi tarafından kabulünün ardından Libya gündemiyle olağanüstü toplantı gerçekleştiren Arap Birliği, Arap Dörtlüsünün yüksek çabasıyla Libya'ya dışarıdan müdahalenin reddedildiğini vurgulayan bir karar almıştır. Arap Dörtlüsü, Libya'nın meşru temsilcisi olarak Trablus hükûmetinin Arap Birliğindeki siyasi temsilinin sonlandırılmasına ilişkin faaliyetler de yürütmüştür. Dörtlünün Suudi parçasına gelince bu ülke, Arap ülkelerinin içişlerine karıştığı ve bölgesel güvenliği tehdit ettiğini ileri sürerek Türkiye'nin Libya'ya asker konuşlandırma kararını kınamıştır (Akdoğan, 2020).

2017-2020 yıllarını kapsayan dönemde yaşanan siyasi krizlerin Türkiye-Suudi Arabistan ticaret rakamlarına yansımaları Tablo 3'teki gibidir (milon dolar).

Tablo 3: 2017-2020 Türkiye-Suudi Arabistan Ticaret Rakamları

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2017	2.735.000	2.110.000	4.845.000
2018	2.636.000	2.318.000	4.954.000
2019	3.185.000	1.922.000	5.107.000
2020	2.505.020	1.719.668	4.224.688

Kaynak: TÜİK akt. T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.b) ve (Göksedef, 2022).

2017-2019 yıllarını kapsayan iki yıllık döneme bakıldığında, Türk-Suudi ticaret hacminde bir düşüşün olmadığı görülür. 2019 yılında Türkiye'deki müteahhitlik firmalarının Körfez bölgesinde en fazla iş aldığı ülke Suudi Arabistan'dır. Aynı yıl, Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ilk 20 ülke arasında en fazla artış Suudi Arabistan'a yapılan ihracatta olmuştur. Bu ülkeye Türkiye'den ithalatta ise önceki yıla göre yüzde 10,4 oranında azalma meydana gelmiştir. 2020 yılı Eylül ayından 2022 yılının başına kadar Suudiler, buraya kadar bahsi geçen siyasi krizler nedeniyle Türk mallarına – ayrıca Türkiye'ye turizm ve Türkiye'nin başat yumuşak güç unsurlarından dizilerinin yayınlanması da engellenmeye çalışılmıştır – uygulamış oldukları boykot sonucunda Türkiye'nin Suudi Arabistan'a ihracatı bir önceki yıla göre önemli ölçüde azalarak 2 milyar 505 milyon 20 bin dolar olmuştur. İthalat ise 1 milyar 719 milyon 668 bin dolara gerilemiştir. Yani bir önceki yıl 5 milyar 107 milyon dolar olan iki ülke dış ticaret hacmi 2020 yılında yaklaşık 4 milyar 325 milyon dolara gerilemiştir (Göksedef, 2022).

Son olarak Suudi Arabistan Kalkınma Fonu, 2020 yılı istatistiklerine göre Türkiye'nin 11 kalkınma projesine toplam 1.090,63 milyon riyal değerinde destek sağlamıştır. Türk üniversitelerindeki eğitim ve uygulamalı hastane projelerinin desteklenmesinin yanı sıra; elektrik enerjisinin iletilmesi, su sağlanması, demir yolu hatlarının yenilenmesi ve elektrikleştirilmesi, bağlantıların kurulması, yollar, köprüler ve günümüzde İstanbul Atatürk Uluslararası Havalimanı projelerine de destek sağlanmıştır. Suudi yardım platformunun istatistiklerine göre Krallık, 1979 yılından 2020 yılına kadar eğitim, enerji, ulaşım ve depolama, sağlık, su ve çevre temizliği sektörlerini kapsayan 37 projeye Türkiye'ye 463 milyon 816 bin 390 dolar değerinde mali yardım sağlamıştır. En büyük destek ise 205.550.000 dolar ile 2001 yılında gerçekleştirilmiştir (سیاسي / 2022, "العلاقات السعودية التركية.. تطور ونمو" وتعاون مشترك).

Türk-Suudi Çıkar Evliliği: 2021 Yılı Sonundan Günümüze

Ortadoğu bölgesinin genelinde meydana gelen çok boyutlu – Araplar arası/ İsrail-Araplar arası/ Türkiye-Araplar arası/ İran-Araplar arası (Ataman, 2022) – normalleşme sürecine paralel şekilde, 2021 yılı sonuna geldiğinde Ankara ve Riyad arasındaki durağan nitelikteki ilişkilerde bir yakınlaşma meydana gelmiştir. Aslında Türkiye'nin yalnızca Suudi Arabistan ile değil bir süredir soğuk ilişkilerinin sürdüğü bölge ülkelerinin (BAE, Mısır ve hatta İsrail) geneline yönelik yaklaşımında değişim olmuştur.

Yılın ortalarında Mayıs ayında Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Riyad'a bir ziyaret gerçekleştirirse de bu ziyaretin somut bir çıktısı olmamıştır. Bu ziyaretin ardından 25 Kasım 2021 tarihine kadar iki devlet arası ilişkilerde yeni bir gelişme yaşanmazken bu tarihte tarafların İstanbul Kongre Merkezi'nde yaptıkları üst düzey görüşmelerde başta ikili ilişkiler olmak üzere, iki ülke arasındaki ticari konular ele alınmıştır. İkili ilişkilerin ısınmasına yönelik Türkiye tarafında olumlu bir yaklaşım söz konusu olsa da Suudi taraf arka planda pek istekli değildir. Bu isteksizliği en açık ifade edenlerden biri eski Suudi Dışişleri Bakanı Danışmanı Salem Al-Yami'dir. Eski danışmanın, Al-Hurra internet sitesine yaptığı açıklamada, Türkiye'nin son üç yıldır yanlış hesaplar yaptığından hesaplarının tutmadığını, Türkiye'nin bugün ikili ilişkileri onarmak için çabaladığını ancak ilişkilerde geçmişini unutup yeni bir sayfa açmak için Riyad açısından erken olduğunu ifade etmiştir. Al-Yami, öncelikle Türkiye'nin Kaşıkçı Cinayeti meselesinin üzerine gitmekten vazgeçmesi gerektiği imasında bulunsa da Riyad'ın böyle bir şartı öne sürmediğini iddia ederek Türkiye ve lideri Erdoğan'ın, Riyad'a siyasi ve ekonomik şantaj yapmış olmalarının büyük hayal kırıklığı yarattığını beyan etmiştir. Anlaşılan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, yakın zamanda gerçekleşecek olan cumhurbaşkanlığı seçiminin sonucunda yeniden seçilememesi umuduyla Riyad, Ankara ile ilişkilerinin onarımını ertelemiştir. Ancak bu tarafların birbirine nezaket göstermeyecekleri ve karşılıklı ziyaretlerin olmayacağı anlamına gelmemektedir. Eski danışmana göre iki devlet arasındaki ilişkiler illaki düzelecektir ama bir daha asla geçmişteki gibi olamayacaktır (Odeh, 2022).

Aslında Ankara ve Abu Dabi arasındaki ilişkilerin yeniden aktif hâle gelmesinin – Abu Dabi'nin arabuluculuğu sayesinde – Ankara ve Riyad arasındaki sorunların çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülmekteydi. Hatta 6 Ocak 2021 tarihinde gerçekleşen ve Kuveyt ile ABD'nin önemli rollerinin altının çizildiği El-Ula Zirvesi'nde KİK ülkeleri arasında istikrar ve dayanışmayı sağlamak maksadıyla yeni bir sayfa açılmıştır. Arap Dörtlüsü ve Katar arasındaki diplomatik ilişkiler yeniden aktif hâle gelmiştir (Ismail, 2021). Bu sayede Katar'ın hem Türkiye ve Suudi Arabistan hem de Suudi Arabistan ve İran arasındaki sorunların çözümünde arabulucu olabileceğine inanılmıştı. Ancak Ankara'nın, prensip olarak ikinci ülkeyle ilişkilerinin onarılması için arabulucu bir üçüncü tarafa başvurmadan ziyade direkt olarak ilgili ülkeyle diyalogu tercih ettiği bilinmektedir. Tüm bu gelişmelerin Ankara-Riyad arasındaki ekonomik ve ticari verilere yansımalarına gelince, 2021 yılı ticaret hacminde gerilemeye işaret etmektedir. Suudi Arabistan, Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ilk 20 ülke listesinden gerilere düşerken en fazla ithalat yaptığı ülkeler arasında 17. sıraya yükselmiştir. İki ülkenin dış ticaret hacmi 3,5 milyar dolara gerilerken bunun 3 milyar dolardan fazlası Türkiye'nin Suudi Arabistan'dan yaptığı ithalattır (Göksedef, 2022).

İkili ilişkilerde yeni bir sayfanın açılacağı en büyük habercisi, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 28 Nisan 2022 tarihinde Suudi Arabistan'a yaptığı ziyarettir. Kral Selman; Erdoğan'ı Cidde'deki Al-Salam Sarayı'nda ağırlamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan Veliyaht Prens MbS ile de bir araya gelmiştir. Önceki yıllarda çeşitli alanlarda zemini atılmış ve geliştirilmiş ikili ilişkiler gözden geçirilerek iyileştirilmesine yönelik görüşmeler

yapmışlardır. Aynı zamanda bölgede meydana gelen son olaylar ve bunlara yönelik uluslararası tepkileri de ele almışlardır.

Daha bir yıl önce Suudi Millî Eğitim Bakanlığının kendi okullarındaki bazı kitaplarda değişiklikler yaparak Osmanlı İmparatorluğu'nu hedef alan ve karalayan bölümler yerleştirdiği duyurulduğu (Zorlu, 2021) hesaba katıldığında, yeni dönemde ikili ilişkilerde olumlu olarak değerlendirilebilecek olan bir eylem, Riyad yönetiminin kararıyla 2020-2021 eğitim öğretim yılının sonu itibarıyla kapatılan Suudi Arabistan'daki Millî Eğitim Bakanlığına (MEB) bağlı sekiz Türk okulunun bazılarının Türk hükûmetinin diplomatik temasları ve MEB'nin girişimleri ile 2022 yılı Eylül ayı itibarıyla yeniden açılmış olmasıdır (T.C. MEB, 2022). Ayrıca, Türkiye'ye iadeziyaretini bölge turu (diğer ülkeler Mısır ve Ürdün) kapsamında 22 Haziran'da yapan Veliht Prens MbS, Ankara Beştepe'de ağırlanmıştır. Bu ziyaret, 2018 yılından beri gergin seyreden ilişkilerin yumuşatılması ve büyük jeopolitik gerginliklerin sona erdirilmesi bakımından Suudi Arabistan tarafının attığı ilk ve en somut adımdır. Ziyaret, ABD'nin mimarı olduğu Türk-Yunan geriliminin arttığı ana denk gelmiş, Veliht Prens MbS Türkiye'nin hassasiyetini dikkate alarak Yunanistan'a yapacağı ziyareti bilinmeyen bir tarihe ertelemiştir. Bu bakımdan Riyad'ın Ankara ile ilişkilerin normalleşmesini öncelendiği görülmektedir. Aynı çerçevede bu ziyaret Riyad'ın epeydir güven sorunu yaşadığı ABD Başkanı Joe Biden'ın Suudi Arabistan ziyareti öncesinde gerçekleştirilmiştir. Bu da yine Riyad'ın, Ankara ile ilişkilere bakışını açıklar niteliktedir. Kısacası; Libya, Suriye ve Mısır gibi Ortadoğu'nun kritik noktalarında Ankara ve Riyad arasındaki rekabet yerini iş birliğine ve diyaloga bırakmıştır. Ankara'nın Riyad ile yakınlaşmasına paralel şekilde Abu Dabi ve Kahire ile de yakınlaşması Ortadoğu'da yeni bir jeopolitik düzenin inşa edildiği, bölge dışı Amerikan, Avrupalı ve Rus büyük güçlerinin oyun dışı bırakıldıkları ifade edilebilir (Rakipoğlu, 2022). Tabii, önce Covid-19 pandemisi ardından Ukrayna savaşı nedenleriyle enerji ve gıda fiyatlarının yaratmış olduğu ekonomik kriz de Ankara-Riyad yakınlaşmasına katkı sağlamıştır. Türkiye'nin enerji, Suudi Arabistan'ın ise gıda bağımlılıkları; iki ülkenin birbirlerinin ihtiyaçlarını tamamlamaları dolayısıyla ekonomik ilişkilerde karşılıklı kazanç söz konusudur (Ataman, 2022).

Yukarıda sunulanlara ek olarak, Cumhurbaşkanı Erdoğan, seçim sonrası bir Arap ülkesine ilk ziyaretini 17 Ağustos'ta Cidde'ye yapmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Yardımcısı Veliht Prens MbS yönetimindeki iki delegasyonun yaptıkları görüşmeler neticesinde; doğrudan yatırım, savunma sanayisi, enerji, iletişim alanlarında anlaşmalar imzalanmıştır. Yine görüşmelerin odağında iki devlet arasındaki ilişkileri geliştirmek ve ortak çıkar sorunları yer almaktaydı. Bu kapsamda Riyad, Suudi silahlı kuvvetlerinin hazırlık durumlarını iyileştirmek ve savunma ile üretim kapasitesini geliştirmek amacıyla Türk savunma sanayisi şirketi Baykar ile iki sözleşme imzalamıştır. Bunun yanında doğrudan yatırım teşvikine, T.C. İletişim Başkanlığı ve Suudi Arabistan İletişim Bakanlığı iş birliğine ilişkin ve enerji alanında mutabakat zabitleri de imzalanmıştır. Ayrıca Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) öncülüğünde Cidde'de, Türkiye-Suudi Arabistan İş Forumu hayata geçirilmiştir. Taraflar bilhassa enerji, turizm ve altyapı projeleri olmak üzere çeşitli alanlarda dokuz anlaşma imzalamışlardır. Bunlara paralel olarak Ankara, Türk iş adamlarının Suudi Arabistan'daki yatırım alanlarını da genişletmek amacıyla iki taraflı bir yatırım çerçevesi oluşturmak istemektedir. Öyle ki Suudi Bakanlar Kurulu, Türkiye ile doğrudan yatırımın teşvikini emretmiştir ve bu kapsamda birçok karar almıştır.

2022 yılı boyunca Türk-Suudi ilişkilerinde meydana gelen değişimlerin ticaret rakamlarına yansımalarına bakıldığında, iki ülke arasındaki ticaret hacmi 6,5 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Suudi Arabistan'da 390

Türk şirketi, Türkiye’de ise, 1.040 Suudi şirket mevcuttur. Ticaret Bakanı Ömer Bolat, hedefin ticaret hacmini kısa vadede 10 milyar dolara, uzun vadede ise 30 milyar dolara çıkarmak olacağını belirtirken “Her iki ülkenin birbirini tamamlayan dış ticaret yapıları, ticari ilişkilerimizde kazan-kazan prensibini ön plana çıkarmaktadır. Türk firmaları ürün kaliteleri ve ahlak kültüründen gelen iş ahlakları ile Suudi Arabistanlı tüketicilerin güvenini kazanmıştır.” demiştir. Bu vesileyle Türkiye’nin dünyada en çok serbest ticaret anlaşması imzalayan ülkelerden biri olduğunu belirterek Türkiye’nin KİK ülkeleriyle de ticareti serbestleştirmeyi önemseydiğini, iki tarafın çıkarına olacak şekilde ticari ilişkilerini artırmak istediğini, Riyad’ın vereceği destekle bu müzakerenin en kısa zamanda başlayacağına ve anlaşmayı hayata geçireceğine olan inancını dile getirmiştir. Ticaret Bakanı, sadece Türk-Suudi ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi değil, bunun yanında iki ülkenin üçüncü ülkelerle iş birliği kurma potansiyelini dile getirdikten sonra KİK ülkelerinin Avrupa ve dünyaya erişimini kolaylaştıracak projelerde Ankara ve Riyad arasındaki iş birliğinin rolünün önemini de altını çizmektedir. Kendi ifadesiyle: “Eğer Türkiye ile Körfez İş Birliği Konseyi arasında bir serbest ticaret anlaşması imzalanırsa kurulacak değer zincirleri sayesinde Suudi firmalar yalnızca bizim ülkemizde değil ülkemizin geniş serbest ticaret ağı vasıtasıyla dünya pazarlarına da ulaşma fırsatı yakalayacaklardır.”. Buna ek olarak, Türkiye’nin 900 milyar doları aşan gayrisafi millî hasılasıyla ve Gümrük Birliği Anlaşması’yla 1,5 milyar tüketiciye ulaşma potansiyeline sahip olduğu hatırlatılmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023). Bakan Bolat aynı zamanda, küresel ölçekte kendilerini ispat etmiş Türk müteahhitlik firmalarının Riyad’ın 2030 Vizyonu kapsamındaki tüm projelerde görev almaya hazır olduğunu da belirtmiştir. İki tarafın ekonomik ilişkilerini geliştirmek istemeleri şüphe götürmezken aynı zamanda her birinin dış politika alanındaki krizlere son vermek istedikleri de aşikârdır. Burada söz konusu Cidde ziyaretinde Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Türkiye’nin ilk yerli otomobili TOGG’u Veliht Prens MbS’ye armağan etmesi, MbS’nin de TOGG’uyla Cumhurbaşkanı Erdoğan’ı konakladığı otele bırakması, tarafların bu yöndeki niyetlerinin bir ifadesi olmuştur.

2023 yılı Mart ayı geldiğinde karşılıklı ziyaretler ve iyi niyet göstergeleri meyvelerini vermiştir. Suudi Arabistan Kalkınma Fonu, T.C. Merkez Bankası (TCMB) ile 5 milyar dolarlık mevduat yatırılması konusunda anlaşma imzalandığını duyurmuştur. Kral Selman’ın ve Veliht Prens MbS’nin kararıyla Suudi Arabistan Turizm Bakanı ve Kalkınma Fonu Yönetim Kurulu Başkanı Ahmed al-Khateeb ile TCMB Başkanı Şahap Kavcıoğlu arasında imzalanan bu anlaşmanın, Türkiye’nin ekonomik ve sosyal büyümesini ve sürdürülebilir kalkınmasını destekleme anlamı taşıdığı, bu mevduat sayesinde çeşitli sektörlerdeki ekonomik sorunların çözümüne katkı sunulmasının hedeflendiği ifade edilmiştir (“Suudi Arabistan’dan Türkiye’ye 5 Milyar Dolar”, 2023).

Son olarak enflasyonla mücadele ve ihracatın artırılmasına yönelik ihracatçının finansmana erişim sorununu çözmek için esas önceliğin yatırım olduğunu hatırlatan Hazine ve Maliye Bakanı Mehmet Şimşek, bu bağlamda Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın kısa süre önce gerçekleştirmiş olduğu Körfez ülkeleri turunun önemini altını çizmiştir. Körfez merkezli finans kuruluşlarından da ihracatın finansmanına yönelik Körfez’den çok önemli imkânların Türkiye’ye tahsis edileceği inancıyla Bakan Şimşek 2023 yılı Ekim ayında Körfez ülkelerine (sırasıyla BAE, Katar ve Suudi Arabistan) yatırım turu gerçekleştirmiştir (“Şimşek: Körfez’den Türkiye’ye Çok Önemli İmkanlar Tahsis Edilecek”, 2023). 25 Ekim’de Bakan Şimşek Riyad’da “Future Investment Initiative” konferansına katılmıştır. Ayrıca bu ziyarette Türk Bakan ve onun Suudi mevkidaşı Mohammed el-Jadaan, kamu maliyesi ve vergilendirme reformları, maliye politikalarıyla bağlantılı iklim değişikliği, kamu özel iş birlikleri, ulusal mali politikalar, ikili ilişkilerin güçlendirilmesi,

uluslararası koordinasyon ve iş birliğinin geliştirilmesi konularını içeren Mali Alanda İş Birliği Mutabakat Zaptı imzalamışlardır (Özdemir, 2023).

SONUÇ

Kuruluş sürecinden itibaren yüzü Batı'ya dönük olan, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş dönemlerinde Batı Blok'unda yer alan ve SSCB'ye karşı Amerikan politikalarına uygun hareket eden Türkiye, 1940'lar itibarıyla bir ABD müttefiki olan Suudi Arabistan'ı tanıyan ilk devlet olmuştur. ABD'nin Suudi dış siyasetteki belirleyiciliği dönemin kralına göre değişkenlik gösterse de bir faktör olarak hep var olmuştur. Bununla birlikte asıl olanın hanedanlığın devamı ve temel prensipleri olduğunda gerektiğinde ABD'nin Ortadoğu bölgesine ilişkin planlarına ters hareket etmiştir. Türk-Suudi ilişkilerinin kökeni 1920'li yıllara dayansa da ikili ilişkilerdeki asıl gelişim önceki yılların iç siyasetteki kargaşası nedeniyle ancak 1980'li yıllarda olur. Sağ-Sol çatışmalarından kaynaklı ülkedeki kaotik durumu bahane ederek demokrasiyi rafa kaldıran 12 Eylül askerî yönetimi, zarara uğramış Atatürkçü rejimi fabrika ayarlarına döndürmeyi iç siyasette "Türk-İslam Sentezi"ni uygulayarak; ekonomik sorunların üstesinden gelebilmek için de liberal, muhafazakâr ve milliyetçi siyasi figür Turgut Özal'ı siyasete entegre ederek sağlamak istemiştir. Dolayısıyla Özallı yıllar olarak tanımlanabilecek 1980'li yıllarda liberal küresel sisteme uygun şekilde sermayenin milliyeti olmaz inancından hareketle Türkiye, dış siyasette yüzünü Avrupa'dan petrol zengini Körfez ülkelerine doğru çevirmiştir. Bu dönemde Türkiye'ye yerleşen Suudi finans kuruluşlarında Özal ailesi ve çevresi mensuplarının oldukları hesaba katıldığında, o dönem Türk-Suudi ilişkilerinin geliştirilmesi için elverişli iç koşulların olduğu söylenebilir. 1990'lı yıllarda Türkiye'nin iç siyasetindeki istikrarsızlık dış siyasete yansdığından bu yıllarda Türk-Suudi ilişkilerinde bir durağanlık söz konusu olur. İkili ilişkiler Muhafazakâr Demokrat AK Parti yönetimindeki 2000'li yıllara gelince, bu dönemde Özal döneminin ekonomi ve ticaret alanındaki anlayışına benzer bir anlayışla ve uluslararası ilişkilerdeki "karşılıklı bağımlılık" ilkesi uyarınca Ankara potansiyel sermayeci Körfez ülkelerine yeniden yönelerek ekonomik partner ve yatırımcı portföyünü genişletmeye çalışmıştır. Hatta bunu, Arap sermayesine kapıları tamamen kapatmış önceki yönetim ve çevrelerin yerine günah çıkararak yapmıştır. Tabi Soğuk Savaş sonrası küresel ve bölgesel düzenin birden çok kez yenileşmesiyle ve Batı'nın yaratmış olduğu güvensizlik ve hayal kırıklıkları nedeniyle hem Türkiye'nin hem de Suudi Arabistan'ın kendi bölgesel çıkarları doğrultusunda Batı'dan bağımsız güvenlik, savunma ve ekonomi eksenli çoklu stratejik ortaklık gerçekleştirmeleri söz konusudur. Esasen geçmişten günümüze Türk-Suudi ilişkilerinin lokomotifini hep ekonomidir. İki devletin ticaret rakamlarına bakıldığında ticaret hacminde istikrarın olduğu; tarafların, farklı alanlardaki potansiyellerinin birbirine sağlayacağı faydaların farkındalığıyla hareket ettikleri görülür. 2000'lerin başından itibaren ikili ilişkiler tarafların birbirinin kırmızı çizgilerine basmadıklarında hep olumlu seyretmiş, ilişkiler başta ekonomi ve ticaret alanı olmak üzere, askerî, savunma ve bölgesel güvenlik gibi çoklu alanlarda olumlu gelişim göstermiştir. Kriz anlarında (Arap Baharı döneminde Ankara'nın devrimden Riyad'ın statükodan yana olmaları, Riyad'ın Siyasal İslam/İhvan düşmanlığı, Türkiye dostu Katar'a yönelik Riyad-Abu Dabi güdümündeki KİK diplomatik krizi, Kaşıkçı Cinayeti, Libya Krizi vs.) lider söylemleri sertleşse de taraflar, karşılıklı çıkarları gerektirdiği için belli bir süre birbirinden uzaklaşsalar bile yeniden birbirine dönerler. 2021 yılı sonu itibarıyla ikili ilişkilere ilişkin gözlem bu yöndedir. Bu anlamda Ankara ve Riyad arasındaki köklü birliktelik bir çıkar evliliğine benzetilebilir.

KAYNAKÇA

- Acar N. (2023). Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Türk-Arap İlişkilerinde Psikolojik Faktörler. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 19(65): 264-280.
- Acar, N. (2018). Arap Baharı Sürecinde Ortadoğu'da Güvenlik ve Dış Politika: Suudi Arabistan Örneği. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2): 139-171.
- Akdoğan, İ. (2020, Ocak 23). Suudi Arabistan'ın Libya politikası ve Türkiye Karşıtlığının Arka Planı, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/suudi-arabistan-in-libya-politikasi-ve-turkiye-karsitliginin-arka-plan/1702027> (Erişim tarihi: 12.10.2023).
- Al-Turk, H. (2020). Arap Dünyasının Gözünden 15 Temmuz Darbe Girişimi. *İctimaiyat*, 4(15 Temmuz Özel Sayısı): 44-63, <https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.706614> (Erişim tarihi: 12.10.2023).
- ARAMCO (t.y.). Our History, <https://www.aramco.com/en/about-us/our-history#the-birth-of-arabian-oil> (Erişim tarihi: 26.10.2023).
- Ataman, M. (2022, Nisan 30). Türkiye-Suudi Arabistan: Ortadoğu'daki Normalleşme Sürecinin Önemli Ekseni, *Sabah*, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/muhittinataman/2022/04/30/turkiye-suudi-arabistan-ortadogudaki-normallesme-surecinin-onemli-ekseni> (Erişim tarihi: 12.10.2023).
- Ataman, M ve Karaduman, M. A. (2020). BAE ve Suudi Arabistan'ın Libya Krizine Müdahalesi Halkın İradesine Darbe Siyaseti. *SETA-ANALİZ*, <https://www.setav.org/analiz-bae-ve-suudi-arabistanin-libya-krizine-mudahalesi-halkin-iradesine-darbe-siyaseti/> (Erişim tarihi: 12.10.2023).
- Başkan, B. (2019). Turkey between Qatar and Saudi Arabia: Changing Regional and Bilateral Relations, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 16(62): 85-99, <https://doi.org/10.33458/uidergisi.588947> (Erişim tarihi: 12.10.2023).
- Bostancı, M. (2017). Türk-Suud İlişkilerine Katkısı Bakımından Kenan Evren'in Suudi Arabistan Ziyareti. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 105-119.
- Bostancı, M. (2016). Türk-Suudi İlişkilerine Katkısı Bakımından Turgut Özal'ın Suudi Arabistan Ziyareti (16-20 Mart 1985). *Yeni Türkiye Dergisi*, 85: 651-662.
- Bostancı, M. (2013). Türk Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı. *Akademik Bakış*, 7(13), s. 171-184. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/73850> (Erişim tarihi: 12.10.2023).
- Davutoğlu, A. (2008). Turkey's Foreign Policy. *Insight Turkey*. 10(1): 77-96. <https://file.setav.org/Files/Pdf/ahmet-davutoglu-turkeys-foreign-policy-vision-an-assessment-of-2007.pdf> (Erişim tarihi: 17.10.2023).
- Davutoğlu, A. (2004, Şubat 2). Türkiye Merkez Ülke Olmalı, *Radikal*, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=107581> (Erişim tarihi: 02.06.2023).
- Destremeau, C. (2024). *Ibn Saoud : Seigneur du désert, roi d'Arabie*. Paris: Perrin.
- Fırat, M. ve Kürkçüoğlu, O. (2018). I) Arap Devletleriyle İlişkiler, B. Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001* (16. Baskı) içinde (s. 551-568). İstanbul: İletişim Yayınları.

- GCC (t.y.). Regional Cooperation and Economic Relations with other Countries and Groupings. <https://www.gcc-sg.org/en-us/CooperationAndAchievements/Achievements/RegionalCooperationandEconomicRelationswithotherCountriesandGroupings/Pages/RepublicofTurkey.aspx> (Erişim tarihi: 28.10.2023).
- Geldi, M. (2022, Haziran 22). Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerinin Tarihi Seyri. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-suudi-arabistan-iliskilerinin-tarihi-seyri/2619781#> (Erişim tarihi: 19.10.2023).
- Göksedef, E. (2022, Mayıs 20). Türkiye-Suudi Arabistan Ticari İlişkilerinde Beklenen İvme Yakalanabilecek Mi?, BBC Türkçe, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-61489156> (Erişim tarihi: 28.10.2023)
- Ismail, M. (2021, Ocak 6). Le Sommet d'Al-Ula confirme la reprise complète des relations entre le quatuor et le Qatar, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/fr/monde/le-sommet-d-al-ula-confirme-la-reprise-complète-des-relations-entre-le-quatuor-et-le-qatar/2099579> (Erişim tarihi: 26.10.2023).
- Jabbour, J.J. (2022, Mayıs). After a Divorce, a Frosty Entente: Turkey's Rapprochement with the United Arab Emirates and Saudi Arabia. Strategic Necessity and Transactional Partnership in a Shifting World Order, Ifri, https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/jabbour_turkey_sa_uae_mai2022.pdf (Erişim tarihi: 19.10.2023).
- Keohane, R. ve Nye, J. (2012). Power and Interdependence (4. Baskı). New York: Longman.
- Koç, M. A. (2022). Atatürk Dönemi Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri. Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-turkiye-suudi-arabistan-iliskileri/> (Erişim tarihi: 19.10.2023).
- Lacroix, S. (2016, Ocak 19). Ce qui change en Arabie Saoudite. [Rapport de recherche]. Centre de recherches internationales, <https://sciencespo.hal.science/hal-03610559/file/2016-01-janvier-lacroix-arabie-saoudite-omer.pdf> (Erişim tarihi: 19.10.2023).
- Lacroix, S. (2015). L'Arabie saoudite: un magistère sur l'islam contesté. Pouvoirs, 152: 43-52, <https://doi.org/10.3917/pouv.152.0043> (Erişim tarihi: 19.10.2023).
- Larrabee, F. S. (2011). Turkey and the Gulf Cooperation Council. Turkish Studies. 12(4): 689-698. <https://doi.org/10.1080/14683849.2011.622512> (Erişim tarihi: 19.10.2023).
- Munyar, V. (2009, Şubat 6). 210 milyon dolara 300 zırhlı araç modernize ediyor, 330 milyon dolarlık proje geliyor, Hürriyet, <https://www.hurriyet.com.tr/210-milyon-dolara-300-zirhli-arac-modernize-ediyor-330-milyon-dolarlik-proje-gelir-10939600> (Erişim tarihi: 25.10.2023).
- NATO (2022, Eylül 1). Istanbul Cooperation Initiative (ICI), https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52956.htm (Erişim tarihi: 25.10.2023).
- Odeh, D. (2022, Şubat 23). تركيا والسعودية.. انعطافة لم تكتمل وشرط لكسر "الفتور الشديد". al-hurra. <https://www.alhurra.com/saudi-arabia/2022/02/23/تركيا-والسعودية-انعطفة-تكتمل-وشرط-لكسر-الفتور-الشديد/> (Erişim tarihi: 19.10.2023).

Oktav, Ö. Z. (2016). The Arab Spring and Its Impact on Turkey-GCC States Partnership. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 1(1): 43-69, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2960892 (Erişim tarihi: 19.10.2023).

Oktav, Ö. Z. (2013). Arap Baharı ve Türkiye-Körfez Devletleri ilişkileri. Ortadoğu Analiz, 5(51): 69-78, https://orsam.org.tr/d_hbanaliz/7ozdenoktav.pdf (Erişim tarihi: 19.10.2023).

Özdemir, M. Y. (2023, Ekim 25). Bakan Şimşek: Suudi Arabistan ile Mali Alanda İş Birliği Mutabakat Zaptı'na İmza Attık. Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/bakan-simsek-suudi-arabistan-ile-mali-alanda-is-birligi-mutabakat-zaptina-imza-attik/3032523> (Erişim tarihi: 25.10.2023).

Rakipoğlu, M. (2022, Haziran). Muhammed Bin Selman'ın Ziyareti ve Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerinde Yeni Sayfa. SETA-PERSPEKTİF, 341, <https://www.setav.org/perspektif-muhammed-bin-selmanin-ziyareti-ve-turkiye-suudi-arabistan-iliskilerinde-yeni-sayfa/> (Erişim tarihi: 25.10.2023).

Redissi, H. (2007). 1. Le pacte du Quincy 1945. H. Redissi (Ed.). Le Pacte de Nadjd: Ou comment l'islam sectaire est devenu l'islam. Paris: Le Seuil.

TCBB (2016, Nisan 12). Suudi Arabistan Kralı Selman'a Devlet Nişanı Verildi, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/42514/suudi-arabistan-krali-selmana-devlet-nisani-verildi.html> (Erişim tarihi: 19.10.2023).

T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.a). Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (KİK), <https://www.mfa.gov.tr/korfez-arap-ulkeleri-isbirligi-konseyi.tr.mfa> (Erişim tarihi: 15.01.2024).

T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.b). Türkiye-Suudi Arabistan Ekonomik ve Ticari İlişkileri, <https://www.mfa.gov.tr/suudi-arabistan-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim tarihi: 07.03.2011 ve 19.10.2023).

T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.c). Türkiye'nin DAEŞ ile Mücadelesi ve Yabancı Terörist Savaşçılar (YTS) Konusuna Yaklaşımı, https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-yabanci-terorist-savascilarla-mucadelesi.tr.mfa (Erişim tarihi: 15.01.2024)

T.C. İletişim Başkanlığı (2022, Haziran 22). Suudi Arabistan Veliht Prensi Selman Ankara'da, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/suudi-arabistan-veliaht-prensi-selman-ankarada> (Erişim tarihi: 25.10.2023).

T.C. İletişim Başkanlığı (2020). Doğu Akdeniz Denklemine Stratejik Adım: Türkiye-Libya Mutabakatı. İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları. https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/1DOGU_AKDENIZ_DENKLEMINDE_STRATEJIK_ADIM.pdf (Erişim tarihi: 15.01.2024).

T.C. MEB (2022, Ağustos 1). Suudi Arabistan'da Kapatılan Türk Okulları Açılıyor, <https://www.meb.gov.tr/suudi-arabistanda-kapatilan-turk-okullari-aciliyor/haber/27163/tr> (Erişim tarihi: 25.10.2023).

T.C. Ticaret Bakanlığı (2023, Temmuz 17). Ticaret Bakanı Bolat'tan Suudi İş Adamlarına "Türkiye'ye Yatırım" Çağrısı, <https://ticaret.gov.tr/haberler/ticaret-bakani-bolat-tan-suudi-is-adamlarina-turkiyeye-yatirim-cagrisi> (Erişim tarihi: 26.10.2023).

Telci, İ. N. ve Rakipoğlu, M. (2018). Suudi Arabistan'ın Müslüman Kardeşler Politikası: 1932-2016. Akademik İncelemeler Dergisi, 13(1): 137-168.

Tinas, R (2013). État et religion dans la Turquie post-kémaliste : l'évolution du Parti de la justice et du développement (AKP) Les deux mandats (2002-2007 et 2007-2011). Lyon: Université Lumière Lyon 2.

Tinas, R. (2012). La Turquie de Recep Tayyip Erdoğan face au « Printemps arabe ». M. N. Tannous (Ed.). Les révolutions arabes et le monde içinde (s. 109-131). Paris: Cygne.

Turan, Ö. (2002). Tarihin Başladığı Nokta Ortadoğu. İstanbul: Step Ajans.

Yeşilyurt, N. (2013). Orta Doğu'yla İlişkiler. B. Oran (Ed.). Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012 (1. Baskı) içinde (s. 401-462). İstanbul: İletişim Yayınları.

Zorlu, K. (2021, Nisan 30). Suudi Arabistan Türkiye'nin Okullarını Neden Kapattı?, Habertürk, <https://www.haberturk.com/yazarlar/prof-dr-kursad-zorlu/3056580-suudi-arabistan-turkiyenin-okullarini-neden-kapatti> (Erişim tarihi: 25.10.2023).

Başbakan Erdoğan'a Kral Faysal Ödülü, Dünya (2010, Ocak 12), <https://www.dunya.com/gundem/basbakan-erdogan039a-kral-faysal-odulu-haberi-102342> (Erişim tarihi: 25.10.2023).

Suudi Arabistan'dan Stratejik Ortaklık Daveti. Yeni Şafak (2011, Mart 2), <http://yenisafak.com.tr/Dunya/?i=306160> (Erişim tarihi: 26.10.2023).

Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye 5 Milyar Dolar, NTV (2023, Mart 6), <https://www.ntv.com.tr/ntvpara/suudi-arabistandan-turkiyeye-5-milyar-dolar,0Fk8-uEFF0WHw4MllpYlBg> (Erişim tarihi: 27.10.2023).

Şimşek: Körfez'den Türkiye'ye Çok Önemli İmkanlar Tahsis Edilecek, NTV (2023, Ağustos 11), <https://www.ntv.com.tr/ntvpara/simsek-korfezden-turkiyeye-cok-onemli-imkanlar-tahsis-edilecek,UJ4f5OH3OUGvVifnzta6ww> (Erişim tarihi: 27.10.2023).

تطور ونمو وتعاون مشترك.. العلاقات السعودية التركية / سياسي, Saudi Press Agency (2022, Haziran 22), <https://www.spa.gov.sa/2364673>